

**Бейшеналиев Алмазбек Бейшеналиевичтин « Борбордук Азия мамлекеттеринин жана Кыргызстандын тышкы саясатындагы Америка Кошмо Штаттарынын орду» аттуу 07.00.02. – Ата Мекен тарыхы адистиги боюнча тарых илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына**

**П И К И Р**

**Диссертациянын темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы илимий жана мамлекеттик программалар менен байланышы**

XX кылымдын аягы - XXI кылымдын башында дүйнөдөгү геосаясий абал кескин өзгөрүп, анын натыйжасы Борбордук Азиянын постсоветтик өлкөлөрү менен Кыргызстанга түздөн-түз таасир эткени белгилүү. Бул өзгөрүүлөр СССРдин кыйрашы менен болгон эл аралык мамилелердин биполярдык системасынын жоюлушу жана ушуга байланыштуу АКШнын геосаясий стратегиясындагы бурулуштарга байланыштуу болду.

Бул өңүттөн алганда, АКШнын геосаясий стратегиясындагы өзгөрүүлөрдү жана алардын негизинде ишке ашырылып келген Борбордук Азия өлкөлөрү менен Кыргызстанга карата болгон Американын саясатындагы бурулуштарды 3 этапка бөлүп кароого болот.

Биринчи этап, 1991-жылы СССРдин кыйрашы жана Борбордук Азияда көз каранды эмес мамлекеттердин жаралышы менен башталып, 2000-2001-жылдар менен аяктайт. Борбордук Азиянын өлкөлөрүнө карата болгон АКШнын стратегиялык аракеттери СССР кулап, социалистик лагерь жоюлуп, эл аралык мамилелер моделиндеги биполярдык системанын ордуна униполярдык системанын орношу жана АКШнын дүйнөлүк гегемонгоайланышына байланыштуу болгон.

Экинчи этап, 11 сентябрь 2001-жылкы Нью-Йорктогу Дүйнөлүк соода борборуна террордук кол салуудан кийин башталып, болжол менен 2010-жылга чейин созулган. Террордук кол салуудан кийин Дж. Буштун администрациясы “Терроризмге каршы согуш” жарыялап, эл аралык мамилелерде, анын ичинде Борбордук Азияда, “жумшак күч” ордуна

согуштук күч колдонууга өткөн. Бишкектеги “Манас” аэропортунда 2001-жылы декабрда жана ушул эле жылы Өзбекстандын Карши шаарынын жанында “Ханабад” аэропортунда АКШнын аскердик базалары ачылган. Бул этапта АКШнын Борбордук Азия өлкөлөрүнө жана Кыргызстанга карата иш аракеттери абдан активдүү-агрессивдүү мүнөздө болгон. Бул багыттагы президент Дж. Буш (кичүүсү) ишке ашыргысы келген “Чоң Борбордук Азия” доктринасы АКШ үчүн көп нерселерди үмүттөндүргөн аракеттерден болгон. Бул жылдары Борбордук Азиядагы таасир үчүн АКШ менен Орусиянын ортосундагы күрөш күчөп, Орусиянын “салмагы” артып, бул көрүнүш дагы АКШнын Борбордук Азия өлкөлөрүнө карата болгон саясатына терс таасир этип турган. АКШнын Борбордук Азия өлкөлөрүнө жана Кыргызстанга карата геосаясий аракеттеринин үчүнчү этабы 2010-жылдан башталып, азыркыга чейин созулуп келе жатат. Бул этапта АКШнын Борбордук Азиядагы позициясы солгундап, Орусиянын таасири күчөдү. Ошентип, АКШнын Борбордук Азия өлкөлөрү жана Кыргызстанга карата болгон геосаясий мамилелери азыркы учурда жаңы багыттарды тандоонун алдында турат. Бул маселе АКШ гана эмес Борбордук Азия өлкөлөрү жана Кыргызстан үчүн абдан актуалдуу маселе экендиги талашсыз.

АКШдагы архивдик булактардын, изилдөөлөрдүн жана маалымат булактарынын негизинде 1991-жылдан баштап 2016-жылга чейинки АКШнын Борбордук Азияга жана Кыргызстанга карата жүргүзүп келе жаткан геосаясий стратегиясына баа берилген изилдөөдө алдыга коюлган максат төмөнкүдөй милдеттер аркылуу чечилген:

– XX кылымдын аягы – XXI кылымдын башындагы АКШнын Борбордук Азиядагы геосаясий кызыкчылыктары менен стратегиясын аныктаган;

– АКШнын постсоветтик Борбордук Азиядагы саясатынын эволюциясын, негизги багыттарын жана өзгөчөлүктөрүн тактаган;

– АКШнын Кыргыз Республикасындагы кызыкчылыктарына жана аларды ишке ашыруу багыттарына баа берген;

– Кыргыз Республикасы менен АКШнын кызматташтыгындагы көйгөйлөрдү изилдеп, алардын себептерин жана кемелеттерин далилдеген;

– акыркы учурларда АКШнын Кыргыз Республикасына карата болгон мамилелердеги көйгөйлөрүн чечүүнүн мүмкүн болгон жолдорун божомолдогон;

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу дагы мына ушунда. Кошумча белгилеп кете турган нерсе, каралып жаткан маселе Кыргызстандын азыркысы жана келечеги үчүн өтө актуалдуу экендигине карабастан соңку жылдарда бул өңүттөгү атайын илимий изилдөөлөр болбой, маселе тиешелуу илимий баасын жана практикалык маанидеги тыянактардын жоктугу тарыхый көз караштан жаңыча баа берилиши учурдун актуалдуу маселелеринен болуп эсептелет.

#### **Диссертацияларга коюлган талаптардын алкагындагы иштин илимий жыйынтыктары**

Каралып жаткан диссертациялык иште бир катар жаңы илимий практикалык жыйынтыктар кабыл алынган.

1- Диссертант тарабынан изилдөөнүн илимий багыты, максаты, милдеттери, актуалдуулугу так аныкталган.

2- АКШнын Борбордук Азияга жана Кыргыз Республикасына карата болгон саясаты комплекстүү изилденген;

3- Америкалык көптөгөн маалыматтар илимий пайдаланууга алынып, илимий айлампага алынган;

4- Постсоветтик Борбор Азия мейкиндиги Х. Маккиндердин классикалык геосаясаттын өзөктүү терминине айланган «хартленд» тууралуу концепциясы менен анын АКШнын тышкы саясатындагы заманбап интерпретациясына канчалык деңгээлде ылайык келээри такталган;

5- Кошмо Штаттардын Борбордук Азия мамлекеттерине жана Кыргызстанга болгон тышкы саясатынын негизги этаптары, багыттары аныкталып, проблемалары белгиленген;

6- Дж. Буш (кичүүсү) менен Б. Обаманын постсоветтик Борбор Азияга карата болгон доктриналарынын өзгөчөлүктөрү жалпыланган;

7- АКШнын постсоветтик БА чөлкөмүнө карата жасаган саясатындагы «Чоң Борбор Азия» (ЧБА) заманбап геоконцепцияга, анын ролу менен абалына баа берилди, ошондой эле анын келечегине прогноздор жасалгандыган.

8- Архивдик материалдар, илимий монографиялар ж.б. булактардан иргелип алынган маалыматтардын негизинде постсоветтик Борбордук Азия мамлекеттеринин жана Америка Кошмо Штаттарынын аталган тармактардагы кызматташуусу жана алардын келечеги комплекстүү изилденди.

**Диссертациядагы жыйынтыктардын, корутундунун (илимий жоболордун) негиздүүлүгүнүн жана ынанымдуулугунун деңгээли**

Издөнүүчү автордук пикирлерин жана өз иликтөөсүнүн ар бир жаңы жыйынтыктары менен корутундуларын жогорку деңгээлде негиздүү жана ынанымдуу далилдей алган. Илимий изилдөөдөгү ар түрдүү тарыхый булактарга жана материалдарга таянып чыгарылган корутундулар кыргыз тарых илими үчүн олуттуу мааниге ээ. Диссертациянын негизги жоболору менен тыянактары тарыхый жана чет элдик, жергиликтүү архивдик булактар, статистикалык документтердин негизинде, конкреттүү цифралар жана фактыларга таянуу менен чыгарылган. Илимий айлампага киргизилген кыргыз тарыхы үчүн жаңычыл болгон көз караштар, тыянактар, жыйналган материалдар жана изилдөөдө колдонулган илимий усулдук ыкмалар диссертациялык иштин максатын жана милдеттерин ишке ашырууда жемиштүү жыйынтыктарды берген.

**Диссертациялык иште алынган илимий жыйынтыктардын  
ички биримдигин баалоо.**

Диссертациядагы аталган көйгөйлөр, жаңы илимий жыйынтыктар жана жоболор автордун тарых илимине кошкон салымы болуп эсептелет. Диссертанттын илимий жыйынтыктары ынанымдуу деңгээлде, ич ара логикалык байланышта жана хронологиялык ырааттуулукта берилип, практикалык сунуштары илимий-теориялык жоболорго таянып негизделген. Илимий иштеги негизги маселелерди кароодо ички биримдүүлүк, багыттуулук, аналитикалык жана хронологиялык-проблемалык маанидеги тартиптер сакталган.

Негизги маселелерди кароодо ички биримдик жана хронологиялык ырааттуулук сакталган.

**Диссертациянын мазмунунун автордун жарыялаган эмгектеринде  
чагылдырылышы**

Изилдөөдө алынган негизги жоболор менен натыйжалар төмөнкү ата мекендик жана чет өлкөлүк басмаларда басылып чыккан:

1. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен Кыргыз Республикасынын ортосундагы соода-экономикалык байланыштар, инвестициялар жана банк кызматташтыгы [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Наука и новые технологии. – № 7. Бишкек, 2013. –146-149- б.

2. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен экономикалык кызматташтыгындагы айрым проблемалуу маселелер [Текст] / А.Б. Бейшеналиев // Наука и новые технологии. – № 7. – Бишкек, 2013. – 153-155- б.

3. Beishenaliyev, A. The past, present and future of the United States-Kyrgyzstan relations [Текст] // Rethink Institute. – Washington DC, 2014. –P. 88.

4. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен Кыргызстан республикасынын ортосундагы аскерий кызматташтык [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Известия вузов. – №11. – Бишкек, 2014. – 135-138- б.

5. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин тышкы саясаты менен улуттук кызыкчылыктарын калыптандырган негизги геосаясий жоболор [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – №1. – Бишкек, 2014. – 98-102- б.

6. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин тышкы саясатынын калыптанышындагы атлантизм геосаясий жобосунун ролу жана орду [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – №1. – Бишкек, 2014. – 103-107- б.

7. Бейшеналиев, А. Б. Кыргыз Республикасы менен АКШ мамлекетинин ортосундагы кызматташтыктарды изилдөөнүн негизги булактары [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // БГУ жарчысы. – №4. – Бишкек, 2014. – 310-316- б.

8. Бейшеналиев, А. Б. Кыргыз Республикасы менен АКШ мамлекетинин ортосундагы билим берүү жаатындагы кызматташтык: приоритеттер, негизги факторлор жана натыйжалар [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // БГУ жарчысы. – №4. – Бишкек, 2014. – 316-321- б.

9. Бейшеналиев, А. Б. Постсоветтик Борбор Азия чөлкөмү үчүн Орусия федерациясы менен АКШ мамлекетинин ортосундагы геосаясий атаандаштыктын негиздери [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – №2. – Бишкек, 2014. – 61-70- б.

10. Бейшеналиев, А. Б. АКШ менен Кыргызстандын ортосундагы саясий кызматташтыктын алгачкы он төрт жылы [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – Бишкек, 2014. – 156-162- б.

11. Бейшеналиев, А. Б. АКШ менен Кыргыз Республикасынын тышкы саясатындагы негизги приоритеттер жана өзгөчөлүктөр [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – Бишкек, 2014. – 163-165- б.

12. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин дүйнөгө үстөмдүк кылуу ниети менен байланышкан айрым көйгөйлүү маселелери [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Известия вузов. – №1. – Бишкек, 2015. – 161-165- б.
13. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен Кыргыз Республикасынын саясий кызматташтыгындагы айрым көйгөйлүү маселелер [Текст] / А.Б. Бейшеналиев // Известия вузов. – №1. – Бишкек, 2015. – 169-174- б.
14. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен Кыргыз Республикасынын аскерий кызматташтыгындагы айрым көйгөйлүү маселелер [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Наука и новые технологии. – №2. – Бишкек, 2015.– 222-226- б.
15. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен Кыргыз Республикасынын ортосундагы кызматташтыктын билим берүү чөйрөсүндө жаралган айрым ийгиликтер [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Наука и новые технологии. – №2. – Бишкек, 2015. – 231-236- б.
16. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекети менен Кыргыз Республикасынын маданий кызматташтыгындагы айрым көйгөйлүү маселелер [Текст] / А.Б. Бейшеналиев // Известия вузов. – №2. – Бишкек, 2015. – 180-185- б.
17. Бейшеналиев, А. Б. АКШ менен КРнын ортосундагы экономикалык өнөктөштүктүн негиздери [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Известия вузов. – №2. – Бишкек, 2015. – 186-191- б.
18. Бейшеналиев, А. Б. АКШ менен Кыргызстандын ортосундагы саясий кызматташтыктын соңку он жылдыгы [Текст] / А.Б. Бейшеналиев // Х.Карасаев атындагы БГУ жарчысы. – №2 (32). – Бишкек, 2015. – 153-156- б.
19. Бейшеналиев, А. Б. Түстүү революциялардын АКШ мамлекетинин тышкы саясатындагы орду жана ролу [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Alatau Academic Studies. – № 3. – Бишкек, 2015. – 63-67- б.
20. Бейшеналиев, А. Б. АКШнын постсоветтик БА чөлкөмүнө карата өз улут кызыкчылыктарын коргоо максатында алып барган негизги

стратегиялары [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Alatoo Academic Studies. – № 4. – Бишкек, 2015. – 64-73- б.

21. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин геостратегиясын калыптандырган негизги улуттук баалуулуктар [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // К.И. Скрябин атындагы КУАУнин жарчысы. – № 2(34). – Бишкек, 2015. – 3-9- б.

22. Бейшеналиев, А. Б. АКШнын постсоветтик БА чөлкөмүнө карата өз улут кызык-чрын коргоо максатында алып барган негизги стратегиялары [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Alatoo Academic Studies. – № 4. – Бишкек, 2015. – 64-73- б.

23. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин тышкы саясатындагы экспансионисттик тенденциялар [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Alatoo Academic Studies. – № 4. – Бишкек, 2015. – 10-13- б.

24. Бейшеналиев, А. Б. Ааламдашуу шарттарындагы АКШ мамлекетинин геостратегиялык өзгөчөлүктөрү [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Известия вузов. – №. 4. – Бишкек, 2015.– 95-100- б.

25. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин тышкы саясаты менен улуттук кызыкчылыктарын калыптандырган негизги геосаясий жоболор [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // И. Арабаев атындагы КМУ жарчысы. – № 1. – Бишкек, 2014. – 98-103- б.

26. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин тышкы саясатындагы негизги приоритеттерди калыптандырган улуттук коопсуздук стратегиялары [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Наука и новые технологии. – № 4. – Бишкек, 2015. – 176-180- б.

27. Бейшеналиев, А. Б. АКШ мамлекетинин Евразияга карата геосаясий стратегиясын калыптандырган негизги теориялык жоболор [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // И. Арабаев атындагы КМУ жарчысы. – № 1. – Бишкек, 2014. – 189-193- б.



28. Бейшеналиев, А. Б. Национальные интересы и их место в госстратегии США [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Вестник ЕНУ имени Л.Н.Гумилева. – № 5 (108). – Астана, 2015. – 284-287- б.

29. Бейшеналиев, А. Б. Доктрины, формирующие основные приоритеты внешней политике США [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Вестник ЕНУ имени Л.Н.Гумилева. – № 5(108). – Астана, 2015. – 270-275- б.

30. Beishenaliev, A., Sodikov, N. Educational Changes after collapse in Central Asia [Текст] // Oxford University. – November 2015. – P.15-28.

31. Beishenaliev, A. Reforms on Education in Five post-soviet Countries. [Электрондук ресурс] // <http://www.hiceducation.org/EDU2016.pdf> International Education Conference Honolulu, Hawaii, USA. January – 2016.

32. Бейшеналиев, А. Б. АКШ постсоветтик Борбордук Азия менен Кыргызстанда [Текст] / А. Б. Бейшеналиев // Монография. – Бишкек, 2016. – 208- б.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй тема боюнча жалпы 31 макала, 1 монография жарыяланып, анын ичинен бешөө чет өлкөдө жарык көргөн. Макалалардын аталыштары диссертациянын мазмунуна дал келет. Демек, басмадан чыгарылган бул макалаларда изилдөөнүн негизги жоболор менен жыйынтыктары берилген.

#### **Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келүүсү**

Авторефераттын мазмуну менен түзүмү диссертациялык иштин мазмунуна толук дал келет. Анын текстинде ырааттуу жана кыскача чагылдырылган материалдар илимий иштин максаты менен милдеттерине жана мазмунуна жооп берет.

#### **Диссертациянын мазмунундагы жана аны жабдуудагы кемчиликтер жана изденүүчүгө сунуштар**

Жалпысынан, Бейшеналиев Алмазбектин диссертациялык денгээлдеги изилдөөсү өз максатына жеткен. Диссертациялык иштеги көздөгөн максат жана коюлган милдеттер изденүүчү тарабынан толук түрдө ишке ашырылган.

Иштин илимий аппараты талапка толук жооп берет, тарыхый булактар, илимий монографиялар ж.б. булактарга кылдаттык менен шилтеме берилген. Ошону менен катар диссертациялык ишке айрым сын-пикирлерди айтууга туура келет:

- Иштин кээ бир жерлеринде стилдик, стилистикалык өксүктөр кездешет, жана шилтемелерди бекитилген эреже боюнча түзүү зарыл.

- Постсоветтик Борбордук Азиядагы АКШнын саясатынын эволюциясы, негизги багыттары жана өзгөчөлүктөрү” деп аталган экинчи баптын «Постсоветтик Борбордук Азия мамлекеттерине карата АКШнын саясатынын негизги этаптары менен багыттары» деп аталган биринчи параграфында АКШнын саясатынын эволюциясы, негизги багыттары жана өзгөчөлүктөрү тууралуу ар бир мамлекетке өзүнчө мүнөздөмө берүү каралган эмес. Ошондуктан бул мүнөздөмө толукталышы талап кылынат.

- Ушул эле баптын «Постсоветтик Борбордук Азиядагы АКШнын саясатын ишке ашыруу долбоорлору жана проблемалары» аталыштагы экинчи параграфында долбоорлор кеңири жазылып бирок проблемаларга учкай токтолуусу теманы толук ачып көрсөтүп берген эмес. Бул себептен долбоорлорду ишке ашыруудагы көйгөйдү кеңири тактоо абзел.

- Диссертациялык иште колдонулган булактардын жазылышында каталар кездешет, аларды талапка ылайык ондоо керек.

Бирок, жогоруда айтылган бул сын-пикирлер диссертациянын жалпы баркын, маанисин жана илимий денгээлин төмөн түшүрбөйт, анын илимий баалуулугуна терс таасирин тийгизе албайт. Диссертациялык иш жогорку илимий денгээлде, Борбордук Азия жана Кыргызстандын эл аралык мамилелеринин тарыхы үчүн маалыматтарга өтө бай, АКШнын расмий архивдери кеңири пайдаланылып, жаңы илимий көз караштын негизинде даярдалган.

**Кыргыз Республикасынын окумуштуулук даража ыйгаруу жөнүндө  
Жобосундагы талаптарга диссертациянын жооп бериши**

Бейшеналиев Алмазбек Бейшеналиевичтин «Борбордук Азия мамлекеттеринин жана Кыргызстандын тышкы саясатындагы Америка Кошмо Штаттарынын орду» аттуу диссертациясы кыргыз тарых илиминдеги демилгелүү эмгек, илимий иштин объектиси менен предмети, мазмуну менен түзүмү, илимий деңгээли жана жасалгаланышы Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын докторлук диссертацияларга койгон талаптарына толук жооп берет. Ошондуктан, Бейшеналиев Алмазбек 07.00.02. – Ата Мекен тарыхы адистиги боюнча тарых илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

**Расмий оппонент, тарых илимдеринин доктору, профессор**



**Нур уулу Досбол.**